

Gramofonske plošče za poslušanje ali hrambo?

dr. Alenka Bagarič

Narodna in univerzitetna knjižnica
alenka.bagaric@nuk.uni-lj.si

Podajam nekaj iztočnic za opisovanje tipoloških in formalnih značilnosti komercialnih posnetkov za izoblikovanje čim popolnejše in verodostojne vzajemne diskografije slovenske glasbe in drugih popisov zbirk gramofonskih plošč.

Po gramofonskih ploščah danes posegajo predvsem zbiratelji in tisti ljubitelji glasbe, ki si za poslušanje vzamejo čas. Po njihovem prepričanju poslušanje nobenega drugega nosilca zvočnega zapisa ne nadomesti boljše avtentičnosti zvoka žive izvedbe. Čeprav je razvoj tehnologije analogne medije izrinil iz množične rabe, se je po dveh desetletjih zgodil nepričakovan preobrat in izdajateljski revival. Po letu 2010 se trend ponovnega zanimanja za gramofonske plošče med poslušalci kaže tudi med slovenskimi založniki. Gramofonske plošče izdajajo predvsem manjše specializirane založbe (med njimi Subkulturni azil, ZARŠ, Moonlee, rx:tx, Chilli Space, KAPA), nekaj novih in obnovljenih plošč pa je pred kratkim izdala tudi ZKP RTV.

Gramofonske plošče v knjižnicah danes le še izjemoma vrednotimo po njihovi uporabni vrednosti. Fizični izdelek – tanko okroglo ploščo z natančno zarezanim spiralnim utorom in domišljeno oblikovano embalažo – si lahko podrobno ogledamo ter preberemo spremna besedila, za dostop do posnete zvočne vsebine pa potrebujemo še tehnično ustrezno in primerno vzdrževano predvajalno napravo.

Zbirke gramofonskih plošč v knjižnicah so večinoma iz časa komercialnega razcveta nosilca, to je od srede petdesetih pa do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja. Danes knjižnice v skladu s svojo nabavno politiko prevzemajo predvsem zaokrožene avdiofilmske zbirke, ki izkazujejo preference, okus, socialno mrežo in intelektualna obzorja njihovih zbirateljev.

V Narodni in univerzitetni knjižnici sistematično gradimo in izpopolnjujemo zbirko slovenike na gramofonskih ploščah že več kot petdeset let, dokaj obsežna pa je tudi zbirka jugoslavike. Obe temeljita na prejemanju obveznega izvoda gramofonskih plošč (prve pošiljke zagrebškega Jugotona in produkcije Radio-televizije Beograd je knjižnica prejela

leta 1966, zadnjo večjo pošiljko pa trideset let pozneje). V zadnjem desetletju smo zbirko obogatili z več kot sto novimi ali prenovljenimi slovenskimi izdajami. Slovenska bibliografija je prvič objavila pregled gramofonskih plošč v knjigi za leto 1967. Vključevala je plošče slovenskih avtorjev glasbe in slovenskih avtorjev besedil z besedilom v slovenščini, plošče slovenskih izvajalcev in slovenskih založb. Na seznamu so bile tudi vse starejše plošče, ki jim jih je v knjižnici do takrat uspelo pridobiti.

Pri nas je gramofonske plošče med letoma 1963 in 1976 izdajala Mladinska knjiga. Za svoje glasbene izdaje je izbrala ime Gallus. Marca 1968 je v Ljubljani vrata odprla edina slovenska tovarna gramofonskih plošč Helidon, ki jo je ustanovila založba Obzorja iz Maribora. Gramofonske plošče je izdajala tudi dve leti mlajša Produkcija kaset in plošč RTV Ljubljana, danes ZKP RTV Slovenija.

Najstarejše komercialno izdane gramofonske plošče s slovensko glasbo,

ki so jih izdajala tuja gramofonska podjetja, pa so stare že več kot sto let. Posnetki iz desetletij pred drugo svetovno vojno so danes raritete.

V nadaljevanju podajam nekaj iztočnic za opisovanje tipoloških in formalnih značilnosti komercialnih posnetkov za izoblikovanje čim popolnejše in verodostojne vzajemne diskografije slovenske glasbe in drugih popisov zbirk gramofonskih plošč. Praviloma je najtrši oreh datacija, saj velja, da starejša kot je plošča, manj je na njej oprijemljivih podatkov. Pri časovni zamejitvi si lahko pomagamo s sklicevanjem na njene tehnične posebnosti (material, iz katerega je izdelana, hitrost vrtenja, vrsto zvoka) in časovne okvire delovanja gramofonskih podjetij, uvajanja blagovnih znamk ter ne nazadnje čas delovanja ustvarjalcev in poustvarjalcev posnetih del.

Podatke o vsebini posnetka in izvajalcih najdemo na nosilcu, embalaži (ovitku) in v spremnem gradivu. Poudariti je treba, da danes tako značilen ovitek gramofonske plošče ni njen stalni spremljevalec. Najstarejše gramofonske plošče so se prodajale v univerzalnih ovojih z logotipi gramofonskih podjetij; pri Jugotonu so na primer tipski ovitki prevladovali vse do konca petdesetih let. Nalepka na obeh straneh dvostrane gramofonske plošče je bila več kot polovico dobe njenega obstoja edini neposredni vir podatkov, že dolgo časa pa velja, da vsebino gramofonske plošče najbolje predstavi njen ovitek. O tem zgovorno priča tudi izjava snovalcev Helidona, da plošč ne želijo prodajati kar v »škrniclju«.

Na nalepki gramofonske plošče je poudarjeno ali v obliki logotipa izpostavljeno ime produkcijske hiše. Gre za navedbo podjetja, ki je odgovorno za fiksiranje izvedbe na nosilec in za njegovo masovno proizvodnjo (tudi proizvajalca fonogramov), s tem pa tudi lastnika tega posnetka (oziroma izključnega imetnika pravic proizvajalca

fonogramov). Od sklenitve rimske konvencije o varstvu izvajalcev, proizvajalcev fonogramov in radiodifuznih organizacij (leta 1961) so navedbe vse pogosteje opremljali tudi z znakom za pridržane pravice © (phonorecord copyright). Skupaj z letom, ki mu sledi, označuje leto, od katerega tečejo pravice proizvajalca fonograma, oziroma leto prve zakonite izdaje posnetka. V bolj razvejani glasbeni industriji produkcijske hiše že od vsega začetka nagovarjajo različne ciljne skupine kupcev tudi z različnimi blagovnimi oziroma tržnimi znamkami (t. i. labele).

Na nalepki plošče in na embalaži je navedena tudi založniška številka oziroma kataloška številka (tudi številka izdaje). Že ime pove, da gre za oznako, ki jo ima plošča v založnikovem prodajnem katalogu. Če izdaja obsega več plošč v kompletu, lahko ima vsaka plošča svojo številko, na skupni embalaži pa še dodatno številko za komplet.

Pri najstarejših gramofonskih ploščah je za identifikacijo posnetka najpomembnejši podatek številka posnetka oziroma matrice. Med snemanjem teh plošč je bil namreč vsak posnetek v celoti neposredno vrezan v izvirno matrično ploščo, ki so ji dodelili identifikacijsko kodo – s strani gramofonskega podjetja določeno zaporedje črk in števil, ki združuje podatke o velikosti plošče, kronološkem zaporedju snemanja in snemalcu. Pri tiskanju se je številka izvirne matrice prenesla na vse odtise. Dvostranske plošče, ki so prišle na tržišče leta 1904, imajo dve številki matrice oziroma po eno za stran A in B. Ker se je izdelava plošč prilagajala povpraševanju na trgu, so bili nekateri posnetki ponatisnjeni na različnih ploščah in v različnih izdajah.

Pomemben vir podatkov o ploščah so tudi prodajni in založniški katalogi ter reklamna sporočila v dnevnem časopisju. Slednja so še posebej dragocena za natančnejšo datacijo. K temu lahko dodamo še recenzije v

specializiranih glasbenih revijah, ki jih danes z lahkoto najdemo s spletnimi iskalniki. Reklamna sporočila o prodaji gramofonov, gramofonskih plošč in plošč s posnetki slovenske glasbe v slovenskih časnikih spremljamo že od prvih let 20. stoletja. Naj kot zanimivost omenim, da je družba Gramofon A. Rasberger okrog leta 1930 v svoji prodajalni na Miklošičevi cesti v Ljubljani ponujala bogat izbor »slovenskih, hrvatskih, srbskih in internacijonalnih gramofonskih plošč«, ki ga je naznanjala z zajetnim tiskanim katalogom z dodatki.

Tehnološki razvoj je vnašal spremembe tako v načine snemanja kot zapisovanja zvoka, kar se je kazalo predvsem v dolžini in kakovosti zvočnega zapisa. Navajanje tehničnih posebnosti nosilcev zapisa, kot so frekvenca vrtenja nosilca (hitrosti predvajanja) ter potek in velikosti brazd, je bistveno za izbor naprave, s katero je mogoče analogni zapis zajeti na način, da se zvočna podoba reprodukcije čim bolj približa izvirno posneti. Pri predvajanju je za vsako velikost brazde treba imeti ustrezno odjemno iglo, ki pri drsenju po brazdi zapis predvaja optimalno in je hkrati ne poškoduje.

Gramofonske plošče so najprej snemali akustično. Izvajalci so morali svoje nastope izvajati glasno in zelo blizu lijaka, s katerim je snemalec usmerili zvočno energijo na membrano, povezano z rezalno iglo, ki je vrezovala brazdo v matrico. S tem postopkom je bilo mogoče posneti le govor, pevce soliste, manjše vokalne zasedbe ter pihalne godbe. Leta 1925 so v Ameriki predstavili nov postopek snemanja, pri katerem so zvok zajeli z mikrofonom, električni signal pa nato z rezalno glavo zapisali na mehanski nosilec. Dve leti pozneje so vsa gramofonska podjetja snemala le še električno.

Uveljavljeni formati gramofonskih plošč se razlikujejo po velikosti in frekvenci vrtenja ter obliki in širini brazde, ki pogojujejo dolžino posnetka.

Prvi standardni format je bila plošča iz trde smole (šelak) s premerom približno 25 cm, ki se je vrtela s hitrostjo 78 obratov na minuto, na katero so lahko zabeležili približno 3,6 minute dolg posnetek. Vse plošče s frekvenco vrtenja 78 o/min imajo t. i. široko brazdo (imenovana tudi normalna ali groba brazda), ki je merila 0,13 mm. Kasneje so začeli izdelovati plošče s premerom 30 cm, s čimer so podaljšali čas predvajanja na približno 5 minut.

V plošče iz vinila je bilo mogoče vrezovati še tanjše brazde z ožjimi razmiki, s čimer se je podaljšal tudi predvajalni čas. Leta 1948 so v Ameriki predstavili gramofonsko ploščo z zoženo širino brazde, t. i. mikrobrazdo (tudi fina brazda), ki je merila 0,055 mm. Nova gramofonska plošča s hitrostjo vrtenja 33,33 o/min in premerom 30 cm je na vsaki strani sprejela okoli 23 minut zapisa, zato so jo poimenovali long play (LP). Istočasno so za džubokse razvili tudi manjšo ploščo s premerom 17,5 cm in frekvenco vrtenja 45 o/min. Njen čas igranja je bil ocenjen na 6,5 minute. Oba formata plošč sta se na trgu dokaj hitro uveljavila in obdržala tako rekoč do danes. Proizvodnja plošč s frekvenco vrtenja 78 o/min se je končala proti koncu petdesetih let.

S stereofonijo, ki združuje globinski in bočni zapis, se je širina brazde še dodatno zmanjšala na 0,04 mm, razmik med sosednjima brazdami pa na 0,09 mm. Plošče v stereotehniki so začele prihajati na tržišče po letu 1960.

Reproduciranje posnetkov z zastarelih nosilcev (npr. plošč iz šelaka) danes prepuščamo strokovnjakom, za dostop do zvočnih vsebin pa uporabljamo strokovno izdelane digitalizirane reprodukcije. V NUK-u smo do sedaj digitalizirali vse gramofonske plošče s frekvenco vrtenja 78 o/min s slovensko glasbo. Posnetki so objavljeni na portalu *Digitalne knjižnice Slovenije*.●

dr. Karmen Salmič Kovačič

Univerzitetna knjižnica Maribor
karmen.salmic@um.si

Gramofonske plošče ter drugo starejše gradivo v Glasbeni in filmski zbirki Univerzitetne knjižnice Maribor

Univerzitetna knjižnica Maribor ima poleg ostalih posebnih zbirk tudi precej bogato Glasbeno in filmsko zbirko, v kateri uporabniki najdejo marsikakšno zanimivost ali redkost, med katere lahko uvrščamo tudi gramofonske plošče, mnogim poznane kot »vinilke«.

V zadnjih petih letih je bilo delo v Glasbeni in filmski zbirki UKM usmerjeno med drugim tudi v urejanje nove Glasbene in filmske čitalnice ter v delno retrospektivno obdelavo starega, že inventariziranega gradiva. Ob koncu leta 2014 je namreč pri obnovi tretjega nadstropja knjižnice zbirka pridobila dodaten čitalniški prostor, v katerem smo nekaj neknjižnega gradiva s področja glasbe in filma uredili po načelu prostega pristopa. To je zahtevalo večjo uskladitev signatur zaradi preureditve postavitev iz prejšnjih tekočih števil (oziroma postavitev po numerus currens) na vsebinska področja, ki omogočajo uporabniku sedaj samostojno pregledovanje. Gre za ožji izbor zgoščenk, notnega gradiva, igranih in dokumentarnih filmov, ki si jih uporabnik v čitalnici lahko ogleda (filme), jim prislunne (glasba) ali

zaigra po notnem zapisu. V prostoru so tudi klavinova, na kateri lahko vadijo klavirsko igro študenti glasbe ali drugi uporabniki, ter aparature za reprodukcijo vseh vrst zvočnih ali videozapisov na različnih nosilcih. Analogni zvočni in videoposnetki (starejše zvočne kasete, videokasete in vse vinilne plošče) so zaradi svoje krhkosti in raritetne vrednosti shranjeni v depojih zbirke in so na voljo za čitalniško uporabo po dogovoru s skrbnico zbirke.

Glasbena in filmska zbirka hrani tudi več kot tri tisoč gramofonskih plošč. Od tega je bilo 1050 inventariziranih že do leta 1982 in so trenutno v pripravi za retrospektivno katalogizacijo. Prva gramofonska plošča je dobila svojo inventarno številko že 10. 10. 1962, prvi obvezni izvod pa je zaveden v inventarni knjigi